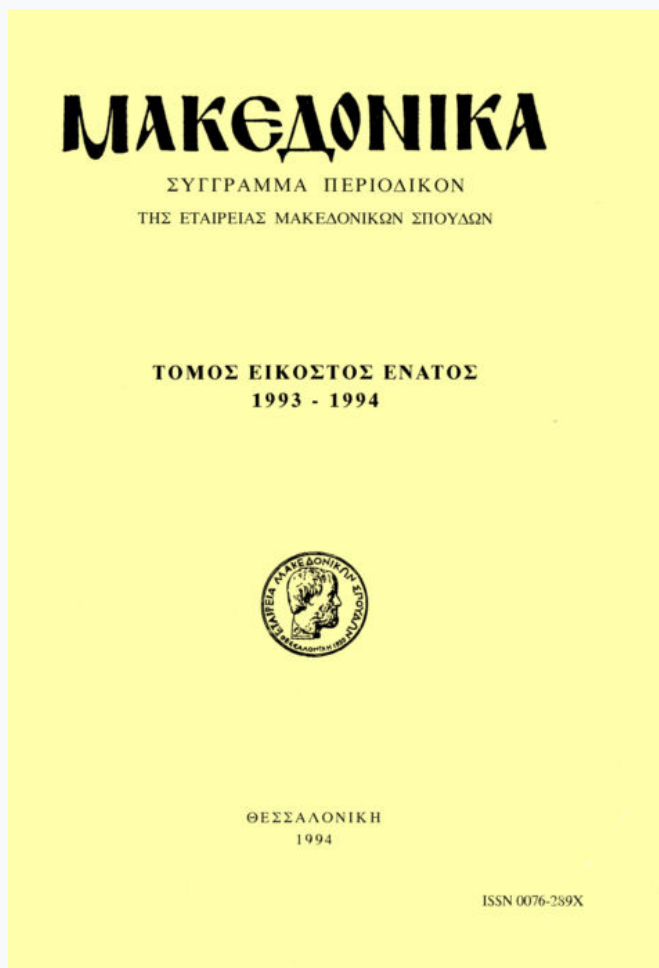

Μακεδονικά

Τόμ. 29, Αρ. 1 (1994)

Άγνωστες φορητές εικόνες του Φράγκου Κατελάνου και του Διονυσίου του εκ Φουρνά στο Άγιον Όρος

Ε. Ν. Τσιγαρίδας

doi: [10.12681/makedonika.205](https://doi.org/10.12681/makedonika.205)

Copyright © 2014, Ε.Ν. Τσιγαρίδας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσιγαρίδας Ε. Ν. (1994). Άγνωστες φορητές εικόνες του Φράγκου Κατελάνου και του Διονυσίου του εκ Φουρνά στο Άγιον Όρος. *Μακεδονικά*, 29(1), 398–401. <https://doi.org/10.12681/makedonika.205>

της πατρίδας τους —όπως και όλης της Ελλάδας— δεν εξαρτιόταν από αυτόν, αλλά από τις ξένες Δυνάμεις. Για το λόγο αυτό τους εφιστούσε την προσοχή, γιατί κάθε δική τους πρωτοβουλία θα χειρότερε τα πράγματα, ενώ τους επαναλάβαινε και τότε να διατηρούν αγαθές σχέσεις με τους Τούρκους.

Οι προσπάθειές του συνεχίσθηκαν, αλλά η δολοφονία του δύο χρόνια αργότερα ανέκοψε τις προσπάθειές του. Δεν είμαστε σε θέση, βέβαια, να προβλέψουμε τι θα είχε γίνει αν ζούσε περισσότερο και, στο συγκεκριμένο θέμα μας, τότε θα ενσωματωνόταν η περιοχή του Ολύμπου στην ελεύθερη ελληνική επικράτεια. Κρίνοντας όμως από τις μέχρι τότε ενέργειες και δηλώσεις του, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι εδαφικές διεκδικήσεις της χώρας θα ικανοποιούνταν πολύ νωρίτερα από το 1912.

ANNITA N. ΠΡΑΣΣΑ

ΑΓΝΩΣΤΕΣ ΦΟΡΗΤΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΦΡΑΓΚΟΥ ΚΑΤΕΛΑΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚ ΦΟΥΡΝΑ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Ο Θηβαίος ζωγράφος Φράγκος Κατελάνος¹, ό όποιος, όπως είναι γνωστό, δραστηριοποιείται καλλιτεχνικά στην Ήπειρο, στη Δυτ. Μακεδονία, στα Μετέωρα και στο Άγιον Όρος, την ίδια περίοδο, κατά την όποία κινείται στο Άγιον Όρος ό Κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης, είναι γνωστός κυρίως ως καλλιτέχνης που εργάστηκε στη διακόσμηση ναών και όχι ως καλλιτέχνης φορητών εικόνων.

Η έπιστημονική έρευνα μέχρι στιγμής έχει αποδώσει στον Φράγκο Κατελάνο μόνο μία εικόνα του άγιου Δημητρίου που βρίσκεται στο Βυζαντινό Μουσείο Άθηνων². Μία δεύτερη εικόνα, που έχω έντοπίσει πρόσφατα στη μονή της Μεγίστης Λαύρας στο Άγιον Όρος, έχουμε τή γνώμη ότι μπορεί να αποδοθεί με ασφάλεια στον Φράγκο Κατελάνο. Πρόκειται για μία εικόνα της Συνάξεως των Άρχαγγέλων (είκ. 1-2), στην όποία οι άρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ εικονίζονται δλόσσομοι και κρατούν σε δόξα τόν Χριστό Έμμανουήλ.

Ο φυσιογνωμικός τύπος των άρχαγγέλων, ή τεχνική αποδόσεως του προσώπου και της πτυχολογίας ανταποκρίνεται σε τύπους και τρόπους της ζωγραφικής του Φράγκου Κατελάνου. Ειδικότερα οι άρχάγγελοι της εικόνας παρουσιάζουν στενή σχέση με τους άρχαγγέλους του παρεκκλησίου του άγιου Νικολάου της Λαύρας (είκ. 3), έργο ένυπόγραφο του Φράγκου Κατελάνου στα 1560³.

Η καλλιτεχνική συνάφεια ανάμεσα στην εικόνα και στις τοιχογραφίες του παρεκκλησίου της Λαύρας επιτρέπει να εντάξουμε την εικόνα στον χρόνο της καλλιτεχνικής δραστηριότητος του Φράγκου Κατελάνου στη Λαύρα και να την χρονολο-

1. Για τό έργο του Φράγκου Κατελάνου βλ. Μ. Garidis, *La peinture murale dans le monde orthodoxe après la chute de byzance (1450-1600) et dans les pays sous domination étrangère*, Athènes 1989, σσ. 189-199, όπου και ή σχετική βιβλιογραφία.

2. Μ. Άσπρά-Βαρδαβάκη, «Μία μεταβυζαντινή εικόνα με παράσταση του άγιου Δημητρίου στο Βυζαντινό Μουσείο», ΔΧΑΕ, περ. Δ', ΙΓ' (1985-1986) 113-124, είκ. 6.

3. Βλ. σχετικά Α. Semoglou, *Le décor mural de la chapelle athonite de Saint Nicolas (1560). Application d'un nouveau langage pictural par le peintre thebain Frangos Katelanos*, I-II, Paris 1993-1994, II, είκ. 48β και 50α-β (διδαστορική διατριβή).

Εικ. 2. Μονή Μεγίστης Λαύρας. Εικόνα
Συνάξεως τῶν Ἀρχαγγέλων (λεπτομέρεια).

Εικ. 1. Μονή Μεγίστης Λαύρας. Εικόνα
Συνάξεως τῶν Ἀρχαγγέλων.

Είχ. 3. Μονή Μεγίστης Λαύρας. Ο ἄρχων Γαβριήλ ἀπὸ τὸ παρεκκλήσιο τοῦ ἁγίου Νικολάου (1560).

Είχ. 4. Μονή Ζάβορδας. Ὁ ἀπόστολος Λουκάς, λεπτομέρεια ἀπὸ τμήμα ἐπιστυλίου με θέμα τὴ Μεγάλῃ Δέση.

γήσουμε με ἀσφάλεια στὰ 1560⁴.

Ὁ ἱερομόναχος Διονύσιος ὁ ἐκ Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων, γνωστός κυρίως ἀπὸ τὸ ἐγχειρίδιο περὶ Ἑρμηνείας τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, πού συνέθεσε στὰ 1728-1733, ὑπῆρξε, ὅπως εἶναι γνωστό, ζωγράφος τοιχογραφιῶν καὶ φορητῶν εἰκόνων, καὶ παράλληλα θεωρητικὸς ἔκφραστής τοῦ καλλιτεχνικοῦ ρεύματος ἐπιστροφῆς στὴν τέχνη τῶν Παλαιολόγων⁵.

Πρόσφατα στὴ Μονὴ Καρακάλλου εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐντοπίσω στὸ τέμπλο

4. Μία ἄλλη εἰκόνα ἐπιστυλίου, πού προέρχεται ἀπὸ τὸ τέμπλο τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Ζάβορδας καὶ στὴν ὁποία ἀπεικονίζονται οἱ ἀπόστολοι Λουκάς, Ματθαῖος καὶ Πέτρος (εἰχ. 4) ἀποδίδεται ἀνεπιφύλακτα στὸν Φράγκο Κατελάνο. Ἡ εἰκόνα, πού εἶναι πρόιμο ἔργο ὑψηλῆς καλλιτεχνικῆς ποιότητος τοῦ Θηβαίου ζωγράφου, συντηρήθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Καστοριάς, ὅπου εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ τὴ δῶ καὶ νὰ συζητήσω τὸ πρόβλημα τοῦ καλλιτέχνη με τὸν ἀείμνηστο συνάδελφο Σοτ. Κίσσα.

5. Γιά τὸ ἔργο τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ βλ. Μ. Χατζηδάκης, *Ἑλληνες ζωγράφοι μετὰ τὴν ἀλωση (1450-1830)*, Ἀθῆνα 1987, σ. 276, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τὴν εἰκόνα τῆς Συνάξεως τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων (120x 92 ἐκ.), ποὺ ἀποδίδεται στὸν Διονύσιο τὸν ἐκ Φουρνᾶ. Τὴν εἰκόνα αὐτή, ποὺ ἐγίνε γνωστὴ ἀπὸ μνεία τοῦ Κοσμᾶ Βλάχου⁶, περιέργως νεότεροι ἐρευνητές, ὅπως ὁ Δημαράς καὶ ὁ Ξυγγόπουλος⁷, ἀναφέρουν ὅτι δὲν εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ ἀνεύρουν στὴ Μονή. Ἡ εἰκόνα αὐτή, ὅπως διεπίστωσα, εἶναι ἐνεπίγραφο ἔργο τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, ἀκριβῶς χρονολογημένη στὰ 1722⁸.

Μαζί μὲ τὴν εἰκόνα τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων σώζονται στὸ τέμπλο τῆς Μονῆς ἄλλες τρεῖς εἰκόνες, ἰδιων διαστάσεων μὲ τὴν προηγουμένη, στίς ὁποῖες ἀπεικονίζεται ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ, ἡ Παναγία Ὁδηγήτρια καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Προδρόμος. Οἱ εἰκόνες αὐτές, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν εἶναι ἐνεπίγραφες καὶ χρονολογημένες, ὅπως ἡ εἰκόνα τῆς Συνάξεως τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, παρουσιάζουν κοινὰ χαρακτηριστικὰ μὲ τὴν εἰκόνα αὐτή.

Ἀπὸ καλλιτεχνικῆ ἀποψη οἱ μορφές καὶ στίς τέσσερις εἰκόνες τοῦ τέμπλου τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Καρακάλλου εἶναι ρωμαλέες, μὲ σωματικὴ εὐρύτητα καὶ ὄγκο καὶ ἐντάσσονται στὴν τάση ἐπιστροφῆς στὴ ζωγραφικὴ τοῦ Πανσέλνου, ποὺ κηρύσσει στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ. ὁ Διονύσιος⁹. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ἀποτελοῦν πιστὰ ἀντίτυπα τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Πρωτάτου στὸ Ἅγιον Ὅρος, ἔργο ποὺ ἀποδίδεται, ὅπως εἶναι γνωστὸ, στὸν Πανσέληνο.

Ἡ εἰκόνα τῆς Συνάξεως τῶν δώδεκα Ἀποστόλων τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ χρονολογεῖται, ὅπως εἴπαμε, ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ ποὺ φέρει στὰ 1722. Στίς ὑπόλοιπες τρεῖς εἰκόνες τοῦ τέμπλου ποὺ ἀναφέραμε δὲν ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐπιγραφὴ. Ὡστόσο ἡ ὁλοφάνερη καλλιτεχνικὴ συνάφεια τῶν τριῶν αὐτῶν εἰκόνων μὲ τὴν ἐνυπόγραφη ἀπὸ τὸν Διονύσιο τὸν ἐκ Φουρνᾶ, ἀκριβῶς χρονολογημένη στὰ 1722, εἰκόνα τῶν δώδεκα Ἀποστόλων, ἐπιτρέπει νὰ θεωρήσουμε καὶ τίς τέσσερις εἰκόνες ἐνιαῖο χρονικὰ καλλιτεχνικὸ σύνολο τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, φιλοτεχνημένο στὰ 1722.

Ε. Ν. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

6. Κ. Βλάχος, *Ἡ Χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ αἱ ἐν αὐτῇ μοναὶ καὶ οἱ μοναχοὶ πάλαι τε καὶ νῦν*, Βόλος 1903, σ. 168.

7. Α. Ξυγγόπουλος, *Σχέδιασμα ἱστορίας καὶ θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωση*, Ἀθῆναι 1957, σ. 315, ἵπσημ. 4.

8. Στὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφέρεται: *Χεῖρ εὐτελοῦς Διονυσίου ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἀγράφων*.

9. Βλ. Ε. Τσιγαρίδας, «Οἱ τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τῆς Νέας Παναγίας Θεσσαλονίκης καὶ τὸ κίνημα ἐπιστροφῆς τοῦ 18ου αἰῶνα στὴν παράδοση τῆς τέχνης τῆς «Μακεδονικῆς σχολῆς», *στὰ Πρακτικὰ τοῦ ΣΤ' Ἐπιστημονικοῦ συμποσίου «Χριστιανικὴ Θεσσαλονίκη - Ὀθωμανικὴ περίοδος 1430-1912, Β»*, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 315-368.